

Branislav MITROVIĆ*, Pavle STAMENOVIĆ**

TIPOLOŠKA GENEZA NASLEĐENIH PROSTORNIH OBRAZACA U SAVREMENIM OKOLNOSTIMA GRAĐENJA U CRNOJ GORI

Sažetak: Problematizacijom prostorne i stilske neodređenosti aktuelne arhitektonske produkcije u primorskom području Crne Gore, ova studija istražuje uslove za novu tipološku genezu, koja bi tumačenjem stečenih i istorijski potvrđenih prostornih sintaksi odgovorila na promenljive potrebe društva u okolnostima ekonomske i profesionalne tranzicije. Operacionalizujući logiku tradicionalnog primorskog graditeljstva, studija ispituje mogućnosti i potencijale za definisanje (uspostavljanje) integralne projektantske uloge u zaštiti dragocenog arhitektonsko-urbanističkog nasleđa kroz savremeno disciplinarno i praktično delovanje.

Studija se bavi pitanjima kako intervenisati u zatečenim — starim prirodno stvorenim ambijentima, te koje su moguće korekcije i pravci budućeg razvoja — modeli profesionalnog ponašanja i uslovi zaštite koji omogućavaju adekvatni ekonomski razvoj, a istovremeno kvalitetno nadgrađuju tradiciju građenja.

Cljučne reči: arhitektonsko nasleđe, tipološka geneza, projektantski modeli

1. Uvod: arhitektura predela

PRIMORJE je pejzaž koji nikad nije bio *tabula rasa*: pored bogate istorije i smene kultura u njega je upisana i jedna kontinuirana tradicija građenja. Ona predstavlja stečeno iskustvo predela koji je više od desetina vekova bio kultivisan i odvajan od prirodne morfologije kako bi mogao biti nastanjen. Graditeljska se logika ovog krajolika zbog toga proteže izvan samih naselja, na prirodni predeo u njihovom zaleđu, koji je formiran stepenastim nadziđivanjem *vrtiča* i *submeda*. Urbanizam i arhitektura primorskih gradova i sela produžetak su iste strukturne logike i nesumnjivo pripadaju morfološkoj

* Akademik Branislav Mitrović, SANU, Beograd

** Doc. dr Pavle Stamenović, Beograd

celini prirodno stvorenog predela, bilo kao elementi gustine građenja, ili kao slojevi infrastrukture.

Ove istorijske urbane i ruralne celine u proteklom periodu značajno su devastirane; narušene panorame većine naselja nagoveštavaju skoro *potrošen* prostor usled komercijalne izgradnje koja je gotovo nametnuta i intenzivirana nekontrolisanim promenama tržišnih uslova u širim okolnostima društvene tranzicije. Ova studija polazi od pretpostavke da se uopštenost formalnog arhitektonskog okvira — koji ne razmatra organske veze između predela i njegove infrastrukture, već pod uticajem popularnih obrazaca tumači *tradicionalni stil* kao trend — formira kao posledica nasumičnog delanja u datim okolnostima, a za rezultat ima sužavanje profesionalne perspektive unutar predodređenih mogućnosti.

Crna Gora, prevashodno Primorje, još uvek ima netaknutih prostora koji su u ovom slučaju viđeni u zaleđu obale, dakle, u nekada (i dalje ponegde) ruralnom prostoru i neposrednoj okolini tradicionalnih primorskih sela koja poseduju gustinu urbanih struktura, i koje time predstavljaju poseban identitet ruralno-urbanih konfiguracija (prostornih sintaksi). Osim toga, postoje i zaštićeni, neurbanizovani prostori maslinjaka, šume ili goleti. Ideja je da se na osnovu predočenog iskustva ovi prostori anticipiraju kao potencijalni graditeljski resursi, te da se predlože odgovarajući modeli intervencije i sukcesivno utvrde paradigme prostornog, profesionalnog ponašanja u takvom kontekstu, kako bi se sprečila buduća devastacija prostora.

U odnosu na takve postavke, studija se bavi pitanjima kako intervenisati u zatečenim — starim prirodno stvorenim ambijentima, te koje su moguće korekcije i pravci budućeg razvoja, modeli profesionalnog ponašanja i uslovi zaštite koji omogućavaju adekvatni ekonomski razvoj, a istovremeno kvalitetno nadgrađuju tradiciju građenja.

2. *Organska arhitektura primorske kuće*

Kako ističe Aleksandar Frojdenrajh¹ (Aleksandar Freudenreich) u svojoj seminalnoj studiji o tradicionalnoj arhitekturi Jadranskog primorja, „arhitektonski elementi na krasu sušta su *organska* stvarnost pa ne sadrže ništa, što nije konstruktivno ili funkcionalno motivirano. Svaki je detalj objektu neophodno potreban, svaki je samo logičan posledak dovrtljivosti kojom se primjenjuje ono što pruža priroda — praktično i štedljivo. Ne izrađuje se ništa suvišno.

¹ Arhitekt Aleksandar Freudenreich (1892–1974) jedan je od najproduktivnijih hrvatskih arhitekata XX veka.

Odstupanje od maksimalne štedljivosti zapaža se samo u težnji za tehničkim usavršavanjem. Prema tome, u narodnom graditeljstvu ogoljenog krasa — a isto je i na drugim područjima — zapravo je *ogoljena arhitektura*, te se pokazuje u svojoj jednostavnosti i stvarnosti.”²

Prateći prethodno citirane teze, vernakularna arhitektura Crnogorskog primorja istovremeno je *ogoljena* u svom estetskom izrazu, i *organska* u svom odnosu prema kontekstu. Svi elementi koji sačinjavaju tu arhitekturu konstruktivne su ili funkcionalne prirode — namena definiše arhitekturu. Kamen daje ozbiljan, a donekle i monumentalan izraz čak i najmanjim objektima arhitektonskog graditeljskog nasleđa u Crnoj Gori. Trajnost gradivnog materijala kao što je kamen (za razliku od drugih materijala koji se koriste u narodnom graditeljstvu, kao što su drvo, ilovača ili opeka) doprinosi u znatno većoj meri održavanju tradicionalnih arhitektonskih motiva jer su uzori i iskustva u kamenu sačuvani od davnina do danas gotovo u neprekidnoj živoj vezi i upotrebi.

Iako ova studija ima težište na profanoj arhitekturi kuće, zarad širine argumentacije poželjno je postaviti uporednu analizu u odnosu na tradiciju građenja bogomolja na prostoru Crnogorskog primorja. Naime, može se uvideti da sakralne objekte Crnogorskog primorja, u konkretnom slučaju u oblasti Paštrovića, umesto isticanja stilskih i oblikovnih posebnosti karakteriše arhetipsko razumevanje prirode mesta njihovih graditelja, čime se uspostavlja organska veza između arhitekture i prirodnog konteksta.

2.1. Arhetip kuće: Manastir Reževići

Svi paštrovski manastiri bili su često rušeni u sukobima s neprijateljem, a kasnije stihijski preuređivani i obnavljani kao posledica nedovoljne istraženosti i nepažljivo izvedenih konzervatorskih radova. Arhitektura Paštrovića i njihove građevine skromnog su izgleda. Ipak, arhitektura samih manastira, koja je iz njih proistekla po opštim načelima, pripada opusu preromaničkog perioda. Arhitektura ovih manastira je bez ozbiljnih arhitektonskih (umetničkih ili graditeljskih) pretenzija, pa ipak, ti manastiri bili su rasadnici kulture ovog kraja i čuvari starih rukopisa, starih knjiga i arhivske građe.

U stručnoj i naučnoj literaturi mišljenje o nastanku i starosti paštrovskih manastira podstaknuto je uverenjem da su Paštrovići pristupili hrišćanstvu tokom IX i X veka, pa da je otud sasvim logično da njihovi prvi manastiri nastaju u

² Freudenreich, A. (1962). *Narod gradi na ogoljenom krasu. Zapažanja — snimci i crteži arhitekta*. Savezni institute za zaštitu spomenika kulture, Zagreb — Beograd, 1962, str. 165.

to doba. Opšti je izgled ovih spomenika, kao i njihov stilski i oblikovni doprinos, skroman. Građeni su od tesanog ili pritesanog kamena. Relativno malih razmera i dimenzija, ovi su spomenici kulture, uprkos svojim malim razmerama, po pravilu eksponirani vizurama i podigniti na istaknutim i izuzetno lepim mestima, u saglasju s pejzažom.

Manastir Reževići jedan je od sedam manastira u oblasti Paštovića, a po svojim stilskim i oblikovnim karakteristikama ne može se smatrati izuzetnim, niti važnijim u odnosu na druge paštrovske manastire, recimo manastir Praskvicu. Međutim, ovaj manastir je za ovo istraživanje značajan jer svojom elementarnošću forme nudi razumevanje prirode mesta i time uspostavlja paralele između arhitekture i prirodnog konteksta, jer je upravo to relacija u kojoj je sadržana posebnost, kako Manastira Reževići, tako i arhitekture primorske kuće. Sa time u vezi, ukoliko manastirski kompleks Reževići posmatramo u relaciji prema specifičnostima mesta na kojem nastaje, a ne kroz posebnosti njegove arhitekture, možemo ustvrditi da su dometi arhitekture Manastira Reževići upravo u ambijentalnosti sklopa i odnosu prema prirodi mesta, a ne toliko u oblikovnoj ili stilskoj specifičnosti arhitekture tog manastira. Međutim, bazilikalna arhitektonska forma crkve već jedanaest vekova daje formu hrišćanskih bogomolja. Upravo ta jednostavna jednobrodna bazilikalna forma koja svojom elementarnom jednostavnošću evocira prvobitne vrednosti hrišćanstva čini arhitektonski značaj Manastira Reževići i crkava koje ga čine. U toj elementarnosti i asketizmu sadržana je i podudarnost arhitekture ovog manastira s autohtonom paštrovskom tradicijom građenja i življenja.

2.2. Crnogorsko primorje kao savremeni graditeljski izazov

Nema sumnje da Crnogorsko primorje predstavlja značajan graditeljski kontekst u regionu koji se već dugo nalazi u urbanističkoj ekspanziji, a koji je zbog mogućnosti prostornih prilika za izgradnju i otvorenosti za različite profile arhitekture specifičan u odnosu na ostale krajeve jadranske obale. Međutim, iako se takva graditeljska politika nalazi u užem interesu arhitektonske prakse, ona je često u suprotnosti s arhitektonsko-urbanističkim uslovima primorskog konteksta, posebnog po solidnosti graditeljske tradicije kakvu nameće njegov prirodni krajolik. Zbog toga društvena i profesionalna situacija u kojoj se savremeni oblici i programi implementiraju (bez kompromisa) u zatečeni prostor nije oslobođena kontradiktornosti usled kojih se ekonomske prednosti brze operacionalizacije izgradnje moraju suočiti s trajnim posledicama po prirodni izgrađeni predeo.

Ovde je pre svega reč o centralnom delu Primorja, koji obuhvata Budvan-sku rivijeru, gde su se krajnji fenomeni takozvane „investitorske estetike” is-poljili u jednom vidu urbanističko-prostornog totaliteta. Dominantni karak-ter nove, stilski i oblikovno neujednačene arhitekture neposredno predstavlja izraz tržišnih prilika, a tek posredno nepovoljnih društvenih okolnosti, koje za rezultat imaju nestajanje stabilnih društvenih i profesionalnih pozicija, ko-je su mogle da artikulišu ekonomske nužnosti modernog dizajna i usklade ih s trajnošću nasleđenih vrednosti. U savremenoj perspektivi intenzivne izgrad-nje, gubitak zajedničkog interesa za prostor postaje vidljiva posledica nestaja-nja društvenog i profesionalnog integriteta u decenijama tokom i nakon eko-nomske tranzicije. Konačni rezultat tih desocijalizujućih procesa predstavlja arhitektura bez integralne vrednosti u kojoj se, prevazilazeći kritičnu količi-nu i dimenzije, ogleda zastrašujući diskontinuitet s graditeljskom tradicijom Primorja i nedostatak koherentnog odnosa prema zatečenom prirodnom i iz-građenom prostornom nasleđu. Međutim, u novonastaloj situaciji upravo ar-tikulacija tih vrednosti, koja savremenom dizajnu i novim tehnologijama daje dublji smisao i pokazuje njihov istinski potencijal, postaje individualni zada-tak i izazov za arhitektonsku investiciju u prostoru koja treba da predstavlja vi-še od pukog odgovora na zahteve tržišta.

U narednom delu ova studija ima za cilj da predloži metodologiju arhitek-tonskog delovanja u prostornom kontekstu Crnogorskog primorja.

2.3. Postojeći obrasci građenja i njihova uloga u savremenom prostornom delovanju

Pitanje građenja u prirodno stvorenom ambijentu Crnogorskog primorja zahteva uključivanje istorijskog, akumuliranog graditeljskog znanja i iskustva, čiju je tipološku genezu potrebno analizirati i pratiti kroz prizmu savremenih potreba. Nasleđene prostorne sintakse — tipologije razvijaju se kroz vreme, gde svaka nova generacija u tom procesu geneze usvaja iskustva prethodne. U ovoj diskusiji neophodno je napomenuti da su stilske karakteristike paštrovske arhitekture direktna posledica nužnosti predela, materijala i društvenih okol-nosti. Dakle, u ovom slučaju stil je recidiv ogoljene i organske logike življenja i građenja u datim okolnostima. Shodno tome što se stilsko pitanje ispostav-lja sekundarnim u odnosu na suštu logiku građenja i življenja, treba razmotri-ti mogućnost uključivanja te inherentne logike građenja u sâm proces odlučiv-anja o građenju te da se, shodno tome, pravilnici i regulative usmere ka logici umesto ka stilu; ka artikulaciji i organizaciji arhitektonskog prostora umesto ka stilskoj interpretaciji istorijskih uzora.

Pravilnik za izgradnju u selima u izvodu iz GUP-a pod tačkom 5.2.6. *Neprihvatljivi arhitektonski postupci, rešenja i elementi*, između ostalog navodi da je „zabranjena upotreba arhitektonskih kompozicija, oblika, dimenzija, elemenata, boja i materijala koji odstupaju od stilskih odlika paštrovske arhitekture bilo da pripadaju drugim stilovima, bilo da su plod neukosti, neznanja, neprofesionalizma i slično”.³ Ovdje posebnu pažnju treba obratiti na pitanje neznanja i neukosti, što se može smatrati najvećim izazovom za pravovremeno i dosledno sprovođenje ukazanih smernica. Naime, ovdje se potvrđuje da uprkos eksplicitnim, čak u određenoj meri i preterano restriktivnim uslovima građenja koji su danas aktivni, u praksi nailazimo na problematična i nedosledna rešenja.

Pravilnik sugerise arhitekturu nove kuće u tradicionalnom duhu i napominje da nova kuća treba da bude *u stilu* starih paštrovskih kuća. Iako se u pravilniku ističe da se „pod ovim ne podrazumeva doslovna imitacija paštrovske kuće, već pridržavanje izvesnog broja stilskih odlika koje se kombinuju sa savremenim tehnikama”, ta granica između imitacije i primene stilskih odlika ostaje nejasna, te podložna neukim interpretacijama⁴. Naime, u svim propisima ostaje nerazvijeno težište na odnos *funkcije i forme* kuće. Ukoliko ustvrdimo da je suština paštrovske tradicije građenja utkana u *organski* odnos prema krajoliku i *ogoljenost* funkcije za koju je kuća namenjena, nije li od konstitutivnog značaja razmotriti i usmeriti funkcionalna, programska rešenja novih kuća, umesto isključivo se baviti njihovim stilskim karakteristikama? Ukoliko se propisi odnose isključivo na stilske karakteristike novih kuća, a da se pritom nikakve sugestije ne formulišu u odnosu na organizacioni, prostorno-programski aspekt nove arhitekture, izvesno je da će rezultat takvih okvira biti neiskrene imitacije istorijskih modela. Dakle, kako bismo iskreno i osvešćeno pristupili analizi vrednosti istorijskih arhitektonskih modela podneblja, neophodno je razumeti ne samo estetski kod paštrovske tradicionalne arhitekture, već i njenu unutrašnju *logiku*. U odnosu na prethodno elaborirana zapažanja, poželjno je razmotriti mogućnost da pravilnici o gradnji budu dopunjeni usmerenjima koja se odnose na tumačenje unutrašnje logike primorskih kuća

³ Izgradnja u selima — Izvod iz GUP-a, str. 29.

⁴ Danas smo svedoci ekspanzije arhitektonskih kompozicija poput turističkih kompleksa koji svoj sadržaj usmeravaju ka *lepšim i starijim* imitacijama arhitektonskih rešenja iz prošlosti. Ta vrsta neiskrenog podilaženja neukom konzumentu — korisniku logikom tematskog parka ima uzroke u nedostatku edukacije u oblasti istorije i graditeljskog naselja. Takve simulacije istorijskih stilova imaju za cilj da uvere korisnika — gosta da je i on sam deo određenog istorijskog toka i kulturalnog koda, i u svojoj suštini podilaze aspiracijama *nouveau-rich* klijentele.

Grafički prilog 1. Idejno arhitektonsko rešenje za apartmansko-turistički kompleks Krstac, Crna Gora

u savremenom kontekstu. Na taj način bi se omogućilo sveobuhvatnije profesionalno delovanje arhitekta, pri čemu bi taj profesionalni rad u većoj mери uključio kreativni proces spoznaje logike nasleđenog, izgrađenog konteksta, umesto jednosmerne primene nasleđenih stilskih odlika koje su podložne površnom čitanju.

3. Metodologija razvoja arhitekture predela: zaštita, revitalizacija i nadgradnja

Čovjek mijenja lice zemlje — sliku prirode. Kao ogromnu mrežu prebacio je čovjek preko krasa duge i duge nizove kamenih zidova, zahvatio je čitave krajeve, otimajući prirodi sve što ona može dati, naprežući snage do najvećih napora da sebi stvori bolji život. Na padinama nastaju iz ograda i gromača stepenaste plodne terase.⁵

Kako intervenisati u zatečenim — starim prirodno stvorenim ambijentima? Kako se arhitektonskim, oblikovnim sredstvima gradi fenomenologija predela? Koje je arhitektonske postupke potrebno primeniti kako bi se očuvao karakter predela? Da li odluke kao što su, recimo, mimikrijsko sakrivanje kuće ili optimizacija stambenih, a i drugih funkcija u kaskadama vrtače sa ozelenjenim krovom mogu doprineti metodologiji razvoja arhitekture predela?

⁵ Freudreich, A. (1962). *Narod gradi na ogoljenom krasu. Zapažanja-snimci i crteži arhitekta*. Savezni institut za zaštitu spomenika kulture, Zagreb — Beograd, 1962, str. 30.

3.1. Modaliteti lečenja: uslovi i propisi

Svaki pravni akt koji propisuje uslove i uslovljenosti gradnje, po logici stvari, podlozan je tumačenju kako institucije, tako i lica koje upućuje zahtev; tumačenju koje u projekciji može biti štetno za urbani i prirodni, pa i društveni kontekst. I zaista, često, uprkos promišljenim i dobro postavljenim pravilnicima, kroz sprovođenje, u realnosti dolazi do problematičnih interpretacija, a neretko i do zloupotrebe.

Pravilnik o bližim uslovima za određivanje lokacije i građenje objekata od opšteg interesa — objekata ruralnog razvoja u članu 7 veoma precizno kvantitativno definiše dozvoljeni okvir i uslove za gradnju. Međutim, čak i ako izuzmemo eventualna kršenja i zanemarivanja ovih uslova u realnim okolnostima, njihova dosledna primena takođe može dovesti do — za konkretan kontekst — neprimerenih arhitektonsko-urbanističkih interpretacija. Na terenu se, i u praksi, stiče utisak (praksa je pokazala) da pooštavanje uslova ne doprinosi u očekivanoj meri skladu i usklađenosti *nove* arhitekture u odnosu na pejzaž i kulturno nasleđe. Primera radi, član 7⁶ prethodno pomenutog pravilnika na-

⁶ *Pravilnik o bližim uslovima za određivanje lokacije i građenje objekata od opšteg interesa — objekata ruralnog razvoja*, član 7:

Odluka o određivanju lokacije donosi se u skladu sa bližim uslovima postavljanja i građenja sekundarnih stambenih objekata na poljoprivrednom gazdinstvu koji su definisani uslovima „ambijentalne izgradnje” iz Prostornog plana Opštine Budva („Sl. list CG — opštinski propisi”, br 30/07 i 11/09), odnosno ovim Pravilnikom, kojima je određeno:

— Minimalna površina parcele za izgradnju sekundarnog (stambenog) objekta je definisana uslovima „ambijentalne izgradnje” i iznosi minimalno 800 m²;

— Glavni kubus objekta mora da bude jednostavan kvadar (na jednu ili na dvije vode), maksimalnog spoljnog gabarita 6 m x 9 m, koji se može multiplikovati u više kubusa (npr.: 2 ili 3 kubusa gabarita 6 m x 9 m. Multiplikacija podrazumijeva i multiplikovanje osnovne parcele od 800 m²;

— Broj etaža, gledano sa najniže strane kuće je 3 (S + P + 1 do P + l + Pk) pri čemu treba precizno definisati kotu prizemlja; — Objekat mora biti u stilu starih seoskih kuća;

— Krov kuće može biti jednovodan ili dvovodan, visina krova ne treba da pređe 3m, a nije dozvoljeno usjecanje krovnih ravni radi formiranja terasa ili otvora u nivou potkrovlja;

— Raspored i veličina otvora na objektu mora biti u duhu tradicionalne arhitekture, u proporciji 1/1.5 (pravougaonik prema vertikalni);

— Materijal za fasadu mora biti kamen. Moguća je, u veoma malom procentu (10–15%), upotreba materijala koji su u nekim situacijama ili nuždi zamjenjivali kamen (drvo, natur beton i dr.), na osetljivim statičkim pozicijama (nadvratne grede i sl.); — Objekat ne smije da zaklanja vidik već postojećih objekata u susjedstvu;

laže da materijal na fasadi mora biti kamen, a da je u veoma malom procentu, 10–15%, dozvoljeno koristiti druge materijale poput, na primer, natur betona. U praksi danas kamen i paleta srodnih proizvoda, kao i način njihove primene, može u potpunosti odudarati od onoga na šta se u pravilniku sugeriše, dok s druge strane, drugi materijal upotrebljen odgovorno, prosvučeno i s merom može postati suvislo, savremeno čitanje tradicionalnog jezika. Savremena arhitektonska doktrina nas uči da se kontekstualnost objekta arhitekture može postići metodima i konceptima koji ne moraju doslovno imitirati nasleđene arhitektonske situacije. Izvod iz GUP-a u segmentu koji razmatra zone tradicionalne seoske izgradnje, predlaže „dopune koje neće narušiti njihov duh, a koje će doprineti da se ovaj fond koristi na savremen način i da odgovara današnjem i očekivanom shvatanju konformnog življenja”.⁷

3.1.1. *Savremene intervencije: građenje u zatečenim okolnostima ruralnih naselja*

Zatečeno, ruralno okruženje Crnogorskog primorja može se smatrati jednim preostalim resursom koji poseduje ambijentalne vrednosti prirodno izgrađenog pejzaža, imajući u vidu da su primorski gradovi, poput Budve, devastirani klijentelističkim, špekulativnim urbanističkim egzibicijama s ciljem ostvarivanja što većeg profita.

U kontekstu autohtonih ruralnih naselja, neophodno je reagovati kroz uvažavanje *logike* tih zatečenih konfiguracija, pre nego puko oponašati materijalnost i tehnologiju građenja. Naime, duh vremena nameće postupke stvaranja prostora koji odgovaraju tehnologiji i materijalima koji odgovaraju vremenu u kojem nastaju. U tom smislu, *mera* (i umerenost) nove prostorne intervencije usmerena je ka analizi i interpretaciji primarno volumetrije autentičnih prostornih konfiguracija, pre nego oponašanju tradicionalno korišćenih tehnika i materijala. Primera radi, kroz arhitektonsku analizu ispostavlja se da je značajnije ponoviti, čak citirati *razmeru: konturu i meru* tradicionalnog artefakta — primorske kuće, te istu, prema potrebi, umnožiti u kompoziciju usitnjenih, arhetipskih formi, nego objekat neumerene veličine i konture obložiti kamenom (koji se nudi kao autentični material za građenje na Primorju).

— Minimalni odmak objekta od susjeda, ako nisu kuće u nizu (kao kod tradicionalnih tipologija) je 2.5 metara. Zbog kontinuiteta objekata u urbanističkoj matrici na tim pozicijama je potrebno, između objekata, raditi terasu kao vezu;

— Minimalni bočni prolaz za automobil je 2,5m širine; — Parkiranje je potrebno riješiti u sklopu parcele poljoprivrednog gazdinstva.

⁷ *Izgradnja u selima* — Izvod iz GUP-a, str. 3.

Dakle, *ukoliko je artefakt vidljiv, kao ključni projektantski izazov postavlja se pitanje razmere, tj. mere i dimenzije tradicionalnog artefakta — primorske kuće, koji je potrebno transponovati u savremeni kontekst života i građenja*. Analizom je ustanovljeno da je kod tipičnih primorskih formi, bitna artikulacija novog artefakta kroz dimenziju — meru i konturu — geometriju.

Ova studija predlaže da se uslovi i preporuke za građenje u kontekstu Crnogorskog primorja, a naročito u okviru tradicionalnih ambijentalnih celina ruralnih naselja, postave na *nivou principa i relacijski*, pre nego jednosmerno kvantitativno. Razlog tome je promenljivost prostornog konteksta, te posebnost svake pojedinačne ambijentalne celine ponaosob. Takođe, neophodna je temeljnija edukacija i ulaganje u stručne kadrove koji ispred institucija sistema tumače uslove, a odgovorno u odnosu na zaštitu urbanog i prirodnog okruženja.

U praksi i na terenu uviđa se da, uprkos elaboriranim i preciznim smernicama i uslovima za projektovanje i izgradnju, veliki broj novih objekata arhitekture ne uspeva da zadovolji kriterijume. Stoga se pitanje mora razmotriti u širem kontekstu profesionalnog delovanja. Uz metode lečenja posledica zatečenog i već narušenog, potrebno je ulaganje u budućnost kroz edukaciju i pravovremeno reagovanje kroz autoritet razumevanja vrednosti konteksta i znanja. Nije poenta u zaoštravanju uslova nauštrb savremenosti arhitektonskog delovanja, već u sveobuhvatnoj edukaciji svih aktera u procesu gradnje.

3.2. *Modeli za nove prostorne obrasce*

Kako arhitekt i profesor Edvard Ravnikar ističe u uvodnim načelima za urbanističko uređenje obalnog predela Miločera i Svetog Stefana iz 1965. godine, kontekst crnogorskog priobalja poseduje specifičnosti, i da mu „principe razvoja dakle treba izvesti iz vlastitih životnih osnova, među kojima na prvom mestu stoji pejzaž kao celina sa padinama i morem, hridinama i vegetacijom, klimom i životnom tradicijom”. Ravnikar nastavlja da „prva brigada urbanista na tom području mora biti određena funkcionalna besprekornost i čak savršenost, u svim delovima i cjelini vezana za dah ovog pejzaža i miris lokalnog života”.⁸ Modeli projektovanja koje predlaže ova studija zasnivaju se na metodologiji identifikacije elemenata nasleđenih prostornih sintaksi i njihove geneze unutar savremenog projektantskog postupka⁹. Naime, nasleđena iskustva građenja

⁸ Ravnikar, E. Urbanistički uređaj obalnog predela Miločer — Sveti Stefan, 1965, str. 1.

⁹ U studiji *Primena modela u praksi urbanističkog i regionalnog planiranja*, u poglavlju naslovljenom „Modeli za projektovanje sistema”, predlaže se uslovna podela u

i prostorne sintakse čija je vrednost potvrđena trajanjem i istrajnošću, nude se kao konstitutivni elementi projektantskog postupanja i građenja u kontekstu posebnosti mesta — crnogorskog priobalja.

Građenje u ovom kontekstu, dakle, referiše na dva fundamentalna aspekta koji definišu karakter primorskog crnogorskog pejzaža: priroda mesta i tradicija građenja. Kada je u pitanju projektantski metod izgradnje na Primorju, osnovna projektantska dilema koja se postavlja jeste kako reagovati u zatečenom prirodom resursu: da li oponašati tradicionalne sklopove i oblikovati tradicionalnu ambijentalnu celinu, ili mimikrijom, strukturama nalik zidovima, međama, pratiti padinu brda?

Prostori oko nas, urbani kontekst koji nas okružuje i urbanizacija prirodnog pejzaža sve su više zasićeni betonom, čelikom, plastikom ili novim građevinskim (tehnološkim) materijalima. Preizgrađene strukture našeg neposrednog okruženja negativno deluju na korisnike prostora i generišu potrebu uvođenja prirode ili elemenata prirode u takav kontekst. U poslednje vreme svedoci smo sve veće upotrebe zelenila u arhitektonskim strukturama, objektima ili urbanističkim celinama. Tehnologija koja na određeni način može da zasmeta u našem okruženju istovremeno podržava i omogućava maksimalno ugrađivanje zelenila kako na horizontalnim površinama (podovi, krovovi) tako i na vertikalnim (zidovi, viseće bašte...). Gradeći danas, arhitekti su u prilici da raznovrsno intervenišu u prostoru, sa širokim spektrom mogućnosti intervencija kod novih objekata. Takođe, uz ove tehnološke inovacije, treba zadržati razumevanje ekologije kao relacione nauke i težnje koja se ne sprovodi isključivo pomoću tehnoloških proizvoda, već značajnije, kroz postizanje harmoničnih odnosa između čoveka — društva i prirodnog okruženja.

Ovakav arhitektonski rečnik u formi, geometriji, teksturi i boji generiše drugačiji prostorni doživljaj i uvodi novi kontekstualni okvir — rešava konflikt i stvara drugi osećaj energije prostora. Čist arhitektonski oblik formira volumen koji gradi ekspresiju fluidnog prostora. Vizuelni i taktilni kvalitet površine definisan je kroz pojam teksture.

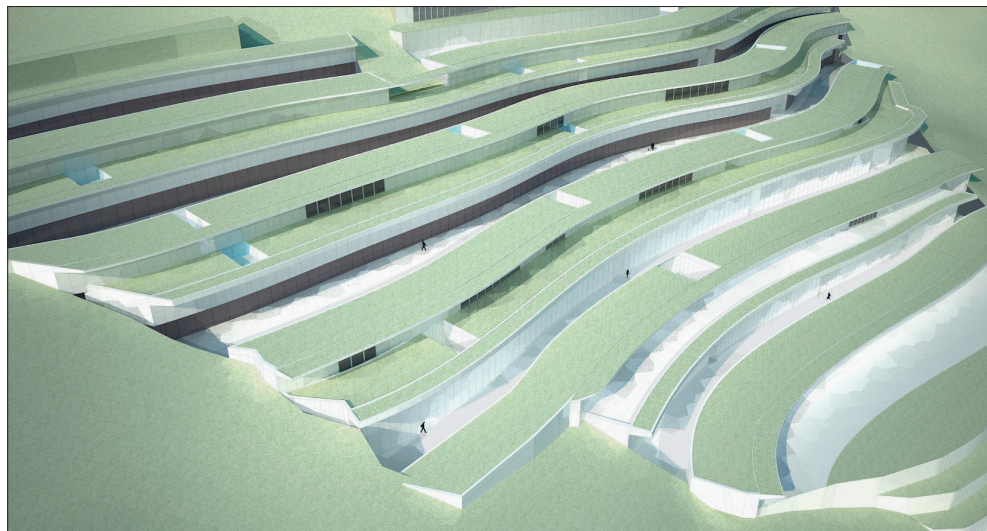
U primorskom pejzažu neophodno je zauzeti prostorni, arhitektonski stav koji će u datom ambijentu imati dvostruku, ali sinhronizovanu artikulaciju.

nekoliko kategorija: 1) Modeli ekstrapolacije uključuju dejstvo faktora iz proteklog perioda, 2) normativni modeli koji se bave projekcijama budućnosti i mogu biti modeli predviđanja i planiranja, 3) modeli zasnovani na povratnim spregama predstavljaju kombinaciju prethodna dva, 4) simulacioni modeli, koji podrazumevaju brojne uzročno posledične odnose i 5) intuitivni modeli koji predstavljaju simulacione procese u kojima dolazi do izražaja ljudska inventivnost.

Često lokacija sugerše objekat koji će svojim gabaritom i položajem biti dominantna, ali istovremeno „opominje” da njegova arhitektonska interpretacija ne sme ugroziti značaj nasleđenog konteksta — u prostornom i vizuelnom smislu. Takav kontekst autoru jasno sugerše da novoprojektovani objekat mora „govoriti istim jezikom” kao čitavo neposredno okruženje. To ne znači dosledno preuzimanje arhitektonskih elemenata s postojeće strukture, već suptilno uklapanje nove forme u postojeći okvir.

3.2.1. Elementi nasleđenih prostornih sintaksi i njihova geneza u savremenim okolnostima građenja

Slojevi tla / zeleni krovovi. Ovaj metod primarno se odnosi na karakteristike pejzaža, a omogućava relativno bogat program izgradnje. Ravnikar se pita „kako uskladiti zahtjev po maksimalnom sačuvanju prirode uz relativno bogati program izgradnje? Pre svega koncepcija izgradnje opire se na dva elementa: na tradicionalnu kuću, dio prirode same i kao izrasla iz tla, te dodatih horizontalnih slojevitih elemenata.”¹⁰ Ovaj princip je konzistentan i komplementaran s autohtonom temom podzida na način da nova arhitektonska struktura gradi odnos prema zatečenoj strukturi preleda. Takođe, to pitanje može se tretirati čvrstom strukturom u prizemlju objekta, koja materijalizacijom (kamen)

Grafički prilog 1. Idejni projekat za arhitektonsko-urbanističko rešenje naselja Reževići

¹⁰ Ravnikar, E. Urbanistički uređaj obalnog predela Miločer — Sveti Stefan, 1965, str. 2.

i ritmom definisanim punim zidnim platnima i otvorima (prodori) prirodno srasta s postojećim prostorom podržavajući strukturu i dominantne pravce; time se ostavlja mogućnost za savremeni tretman i *olakšavanje* slojeva — etaža koje slede po vertikali.

Slojevitost građene strukture koja organski prati topografiju terena, a koja omogućava nadovezivanje i prelivanje terena s krovnom ravni objekta (imajući u vidu uobičajenu naglašenost padine), može se uspešno nadovezati na savremene tendencije zelenih tehnologija i primene ekoloških, i energetske efikasne principa u savremenoj arhitekturi, kroz, u ovom slučaju, primenu zelenih krovova koji su estetski u saglasju sa prirodnim okruženjem.

Zid. Kako intervenisati u zoni kulture vrtače adekvatno ponašanju starih koji su u kaskadama kultivisali nepristupačne terene?

„U ovakvim oporim, krutim krajevima, otimaju seljačke ruke od prirode komadić po komadić mala polja, zgrću — tako reći — grumen po grumen crvene zemlje i stvaraju kulturno tlo. Nevelike čestice plodne zemlje povećavaju se pomalo: uz jednu rađa se druga, uporni rad niže čestice do čestice. Kamenje — kaže narod — raste na poljima, jer se svake godine pojavljuju uvijek novi komadi kamena iz zemlje. Ono se vadi, slaže se uz rub plodne čestice, uz među, u oveće *gromače*, *gomile*, *gromile*, na živu pećinu na kojoj ne bi uspijevalo ni sitno raslinstvo — jedna paša stoke. Iskorišćuje se svaki komadić iole upotrebljivog tla.”¹¹

Reagovanje u naglašeno eksponiranim lokacijama na Primorju koje karakteriše naglašena topografija krša nameće se kao prostorni kontekst koji je kroz vreme kultivisan kao pejzaž zidova-suvomeđa. To su često i mesta obeležena kulturno-istorijskim značajem. Već sama blizina značajnog arhitektonskog kulturno-istorijskog spomenika ima velikog uticaja na arhitekturu i tipologiju budućeg objekta. Autorski, arhitektonski koncept i ideja je u opredeljenju, da pored eksponirane i očuvane arhitekture kulturnog nasleđa s tradicionalnim kamenim zidovima, ne ponavlja arhitekturu kuće — koja bi konkurisala kulturnom artefaktu, nego da oponaša arhitektoniku zida — „medje”, koja je svojstvena prostorima maslinjaka¹². Opredeljenje za arhitekturom zida je oprav-

¹¹ Freudenreich, A. (1962). *Narod gradi na ogoljenom krasu. Zapažanja — snimci i crteži arhitekta*. Savezni institut za zaštitu spomenika Kulture, Zagreb — Beograd, 1962, str. 29.

¹² Freudenreich, A. (1962). *Narod gradi na ogoljenom krasu. Zapažanja — snimci i crteži arhitekta*. Savezni institut za zaštitu spomenika Kulture, Zagreb — Beograd, 1962.

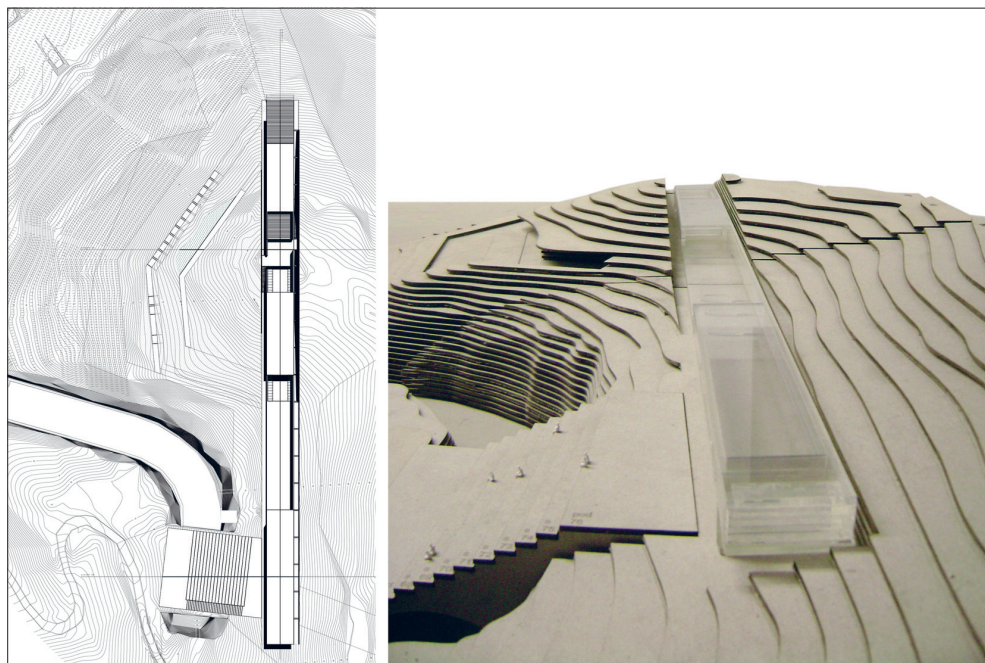
Grafički prilog 2. Konkurs za idejno arhitektonsko rešenje gostinske vile Krastavac, Crna Gora

dano, jer se time favorizuje arhitektonika i geometrija „vrtače” koja je karakteristična za ceo lokalni prostor i za tipologiju primorskog okruženja.

Vidljiva arhitektura iskazuje se kao *kultura zida* — primorskog — paštrovskog, podzida karakterističnog za ceo prostor. Kada se u predviđenim kaskadama uzgaji zelenilo, horizontale će biti prekinute zelenim fonom, te će to stvarati utisak potpune uklopljenosti nove strukture u teren i profil brda. Pravilnik o izgradnji predviđa zabranu gradnje na potkutnjicima¹³, što se može smatrati izrazito ispravnom odlukom. U projektantskom, arhitektonskom diskursu ti podzidovi mogu se smatrati legitimnim metodom za strukturiranje nove arhitektonike zgrade; ovde se ne misli na građenje preko ili uprkos postojećim potkutnjicima, već o preuzimanju elementarne logike građenja na strmom, stenovitom tlu.

¹³ „Pod potkutnjicima se podrazumevaju denivelisane, terasirane, ravne i površine u nagubu koje se sastoje iz većeg broja parcela i koje čine nesumljivu celinu i koje se koriste kao baste, voćnaci, vinogradi i maslinjaci. U sklopu potkutnjica mogu da se nalaze i prilazni putevi, prolazi, stepenice i druge komunikacione površine. (...) Ovde se takođe računaju i konstruktivni elementi kao što su podzidi, suvmede, ograde i sl.” Izgradnja u selima — Izvod iz GUP-a, str. 32.

Senka. Senka umesto volumena može biti prepoznatljiv i umeren prostorno-arhitektonski gest. Topografija koja poseduje naglašene denivelacije — grebene, hridi i padine, ukazuje da se usecanje, zasecanje ili ukopavanje u zaleđu objekta može smatrati logičkom, organskom metodom za realizaciju arhitektonskog prostora. S obzirom na klimatske karakteristike podneblja, potrebno je obezbediti komfor boravka, kako u letnjim vrelim uslovima, kada ovakav koncept omogućava protok vazduha i ugodnost senke, tako i zimi, kao zaštitu od kiše i vetra. Ovaj projektantski metod na predstavlja antitezu prethodno obrazloženom konceptu zida, a sa druge strane je u direktnoj logičkoj vezi sa konceptom horizontalne slojevitosti zelenih krovova.

Grafički prilog 3. Konkurs za idejno programsko arhitektonsko rešenje vinskog sela Šipčanik, Podgorica, Crna Gora, III nagrada

3.2.2. *Znak u prostoru: turizam i predeo*

Pitanje velikih arhitektonsko-urbanističkih projekata, koje je definisano kroz odnos masovnog turizma i predela, predstavlja aktuelnost prostornog razvoja crnogorskog priobalja. U istorijskom smislu, ovaj arhitektonski program predstavlja relativno novu prostorno-programsku temu i potrebu koja se teško može staviti u kontekst tradicionalnih principa građenja. U ovom slučaju,

Grafički prilog 5. Konkurs za idejno arhitektonsko-urbanističko rešenje Hotela Stari grad Ulcinj, Crna Gora, III nagrada

definisane projektantskog metoda proizilazi iz rasprave na temu kako se odnositi prema zadatim zahtevima specifične lokacije i sporadičnog izgrađenog okruženja u odnosu na zamašne prostorne zahteve krupnih investicija. Moguće je gotovo ravnopravno argumentovati dva potpuno različita stava — arhitekturu konfrontirati s neposrednim okruženjem („netaknutom prirodom”) ili, naprotiv, mimikrijom učiniti naklon prirodi. Drugo rešenje je, nedvosmišleno, odgovornije — u smislu rešavanja zahtevanog projektnog programa; naime, hotel i slični turistički kompleksi moraju, na prvom mestu, funkcionisati kao savršen mehanizam. Takođe, prioritetno je zaštititi, odnosno sačuvati postojeći pejzaž, koji je u slučaju Crne Gore doveden do nivoa prepoznatljivog *brenda*. Upravo ovakav pristup — prilagođavanje prirodi i uklapanje s njom, objedinjuje oba zahteva, i to bez stvaranja kompromisa.

Nakon toga, postavlja se važno pitanje orijentacije i vizura iz objekta ka okruženju — zaleđu i otvorenom moru, ali i u „povratnom” smislu: kakva je percepcija objekta iz okruženja, s različitih tačaka posmatranja. Sam objekat može se koncipirati tako da preispituje ove zahteve. Linijska postavka glavnog gabarita objekta uz sukcesivno nizanje sadržaja duž glavne „kičme” objekta, promišljeno i taktički nudi potencijal za otvaranje vizure naizmenično ka okruženju (i za okruženje) i ka otvorenom moru, kao niz kadrova, situacija i doživljaja — impresija za novog korisnika prostora. Time, novi objekat ne ostavlja utisak hermetične strukture, već „dozirane” otvorenosti ka kontekstu.

Takođe, može imati dvostruku artikulaciju prema zaleđu — kao artefakt, čvrsta struktura i „ekran” koji omogućava komunikaciju sa njim; tako slike zaleđa postaju prisutne i žive za posmatrača iz hotela.

Naspramna strana, pak, nudi drugačiji izraz. Takođe, u skladu sa morfologijom terena, formiraju se kaskade u određenom ritmu, koje oponašaju postojeću stenu, stvarajući senke. Otuda dinamika, koja se sasvim logično umiruje ka moru — i stena „prelazi” u vodu.

Tako nastaju dva lica kuće, kao odgovarajući refleksi na dato dvojako okruženje. Istovremeno, zahtevni program se na jednostavan način savladava, ne opterećujući formu i gabarit.

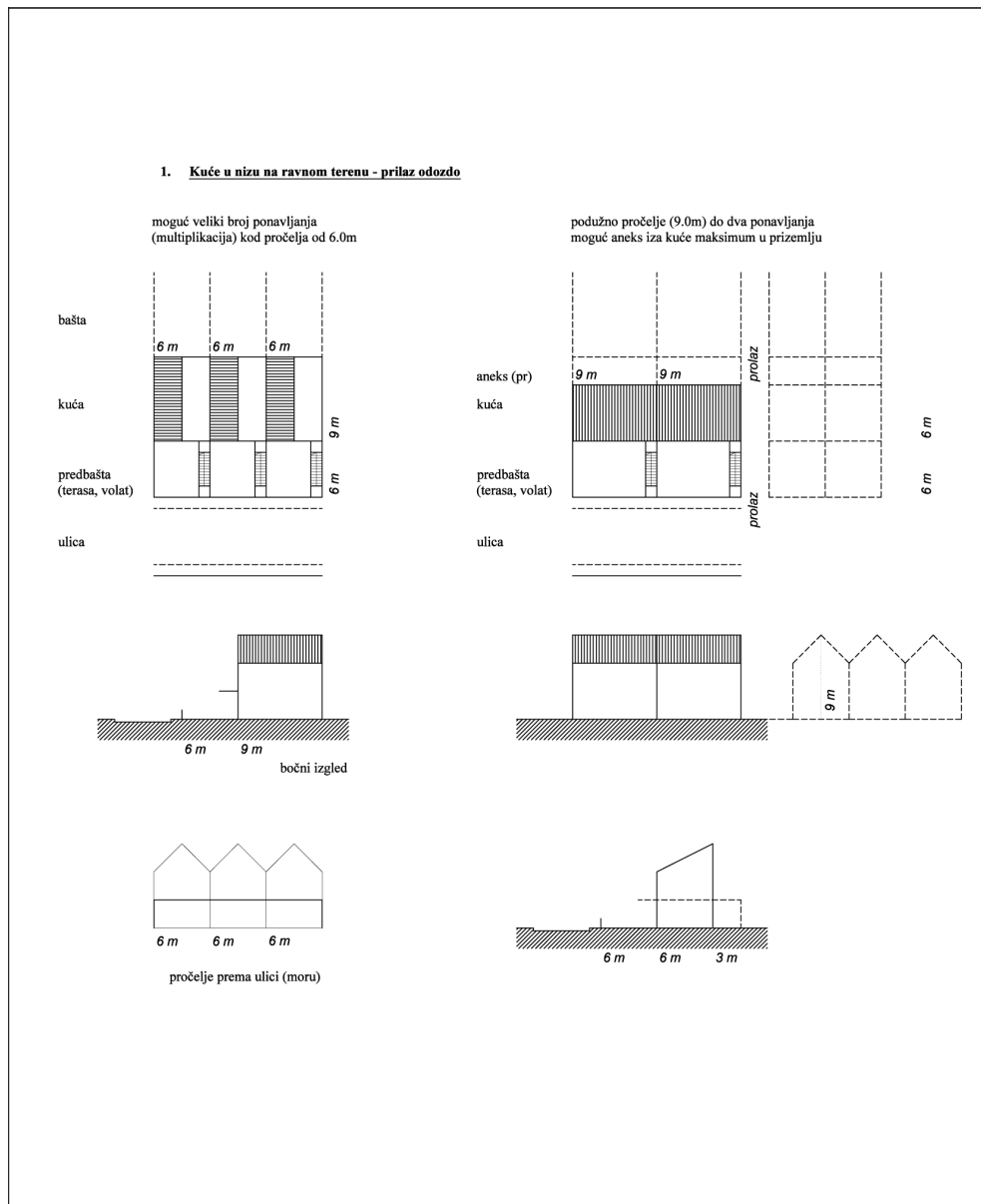
Slobodnostojeće, zasebne strukture poželjno je, urbanističkom postavkom sklopa, logično nadovezati na fizionomiju terena. Naime, preporuka je takve strukture projektovati kaskadno, u ujednačenom ritmu. Takođe, poželjno je da njihova postavka dosledno oponaša, tj. prati liniju nagiba terena da, tako reći, *izranja* iz njega.

4. Praktični deo istraživanja: Dijagrami i dimenzionalna analiza

Ovaj deo studije baziran je na istraživanju kroz dimenzionalnu analizu predloženih principa građenja. To istraživanje uključuje dva segmenta, i to: (1) analizu prostornih mogućnosti i potencijala građenja u okviru ambijentalnih celina graditeljskog nasleđa, konkretno ruralnih konfiguracija Crnogorskog primorja, i (2) analizu implementacije prostornih principa građenja novih, savremenih konfiguracija koje se po svojoj logici nadovezuju na authtone principe građenja u odnosu na prirodni primorski pejzaž Crne Gore.

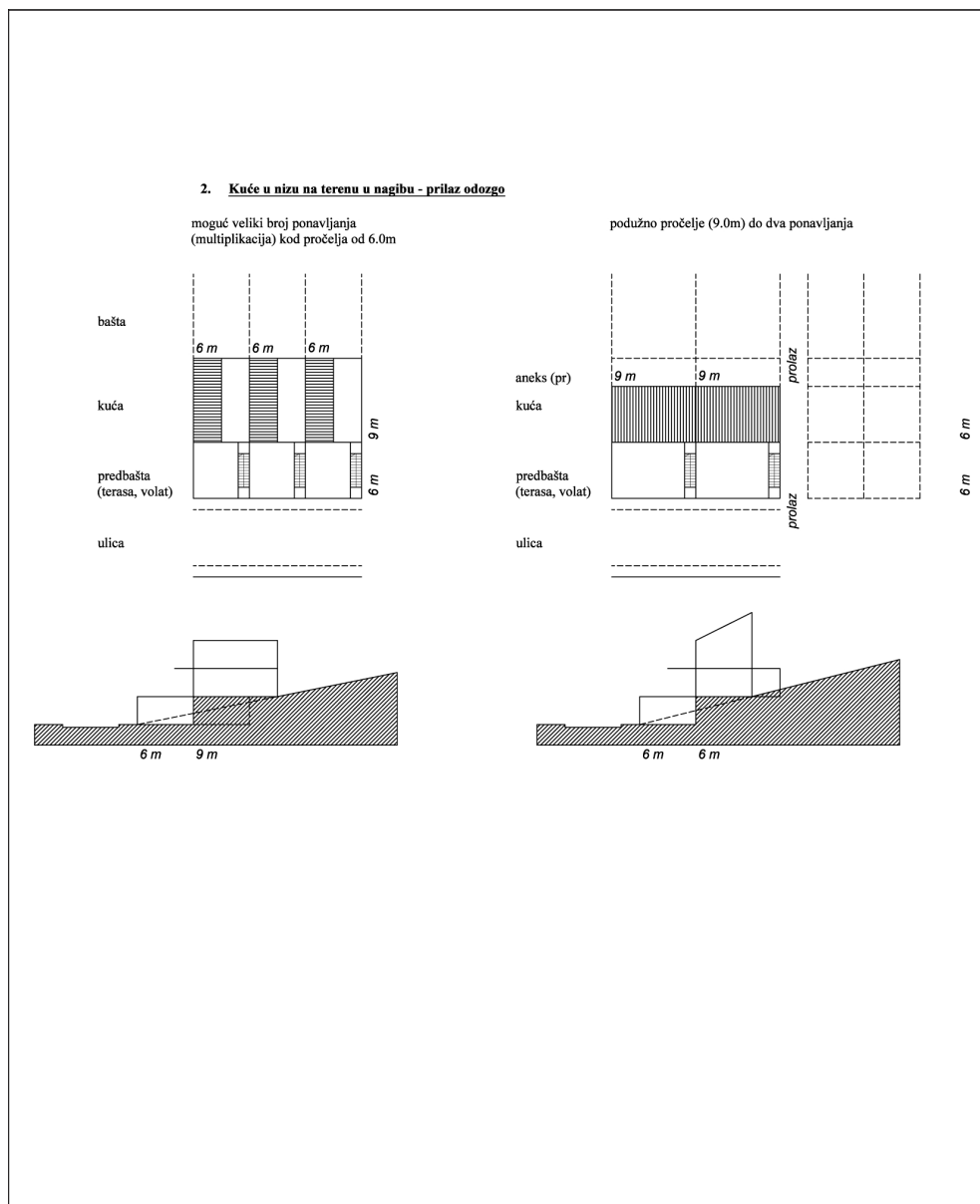
4.1. Predlog principa građenja u zatečenim okolnostima

4.2. Predlog principa građenja novih prostornih obrazaca

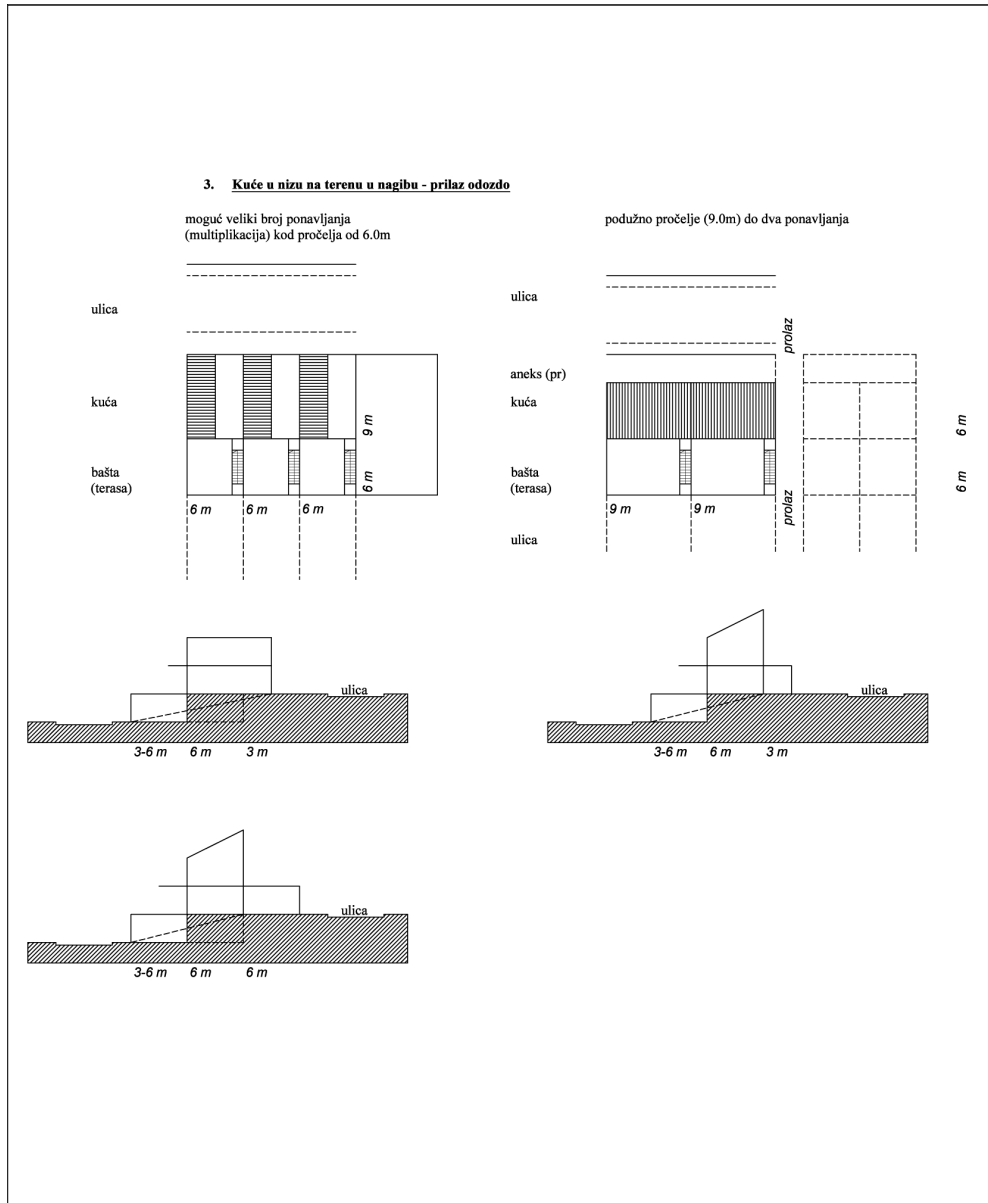
4.1. Predlog principa građenja u zatečenim okolnostima

Tabla 1. Kuće u nizu na ravnom terenu. Težište pristupa ogleda se u segmentaciji volumena objekta, kako bi se isti u dimenzijama i konturi izjednačio s postojećom konfiguracijom. Ovakav niz u organizacionom smislu može biti jedna celina.

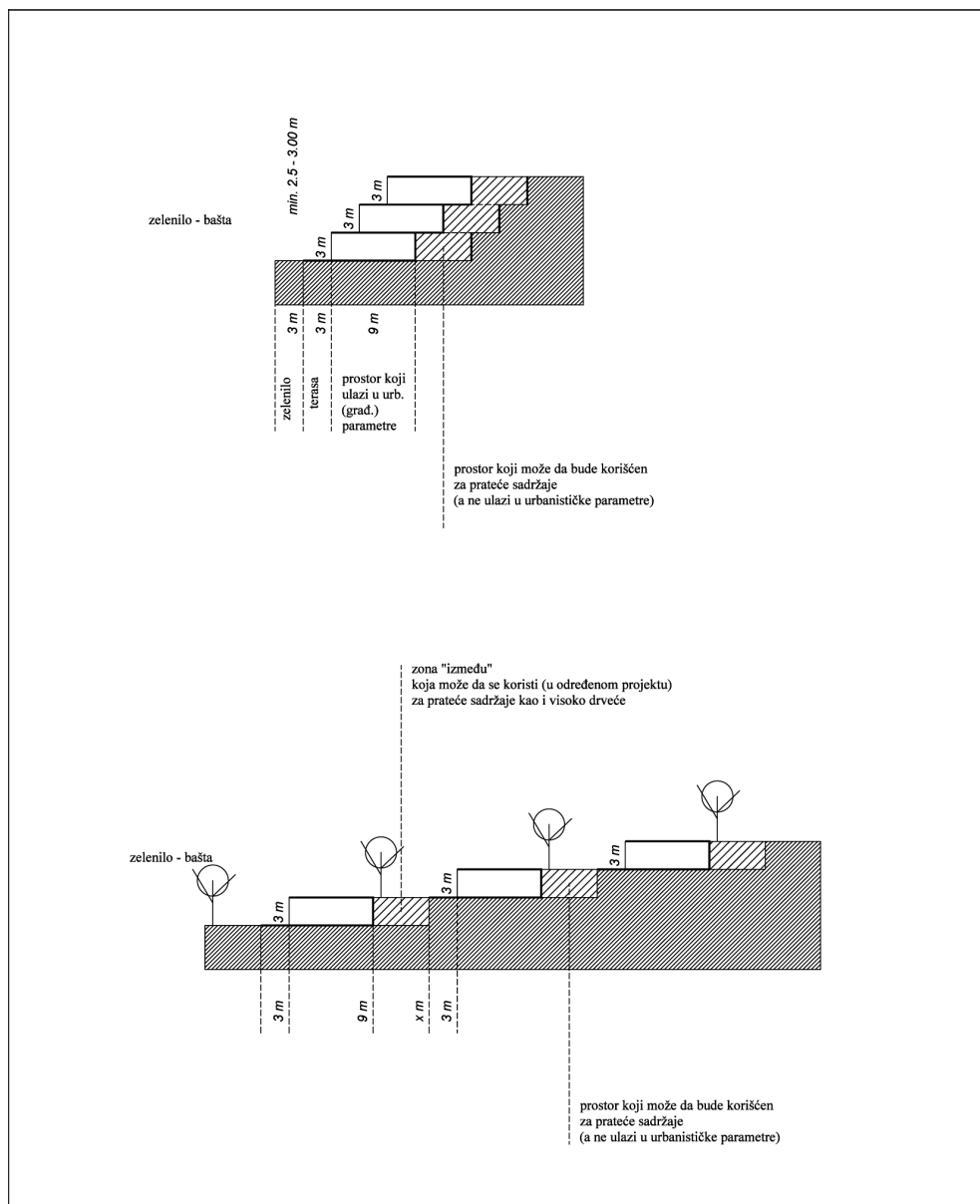
4.1. Predlog principa građenja u zatečenim okolnostima

Tabla 2. Kuće u nizu na terenu u nagibu / pristup s niže kote. Težište pristupa ogleda se kroz korišćenje nagiba terena za kvalitetniju organizaciju prostora (stanovanja). Time što se objekat delimično ukopava istovremeno umanjuje dimenzije objekta, što se smatra pozitivnom posledicom ovakvog postupka.

4.1. Predlog principa građenja u zatečenim okolnostima

Tabla 2. Kuće u nizu na terenu u nagibu / pristup s više kote. Težište pristupa ogleda se kroz korišćenje nagiba terena za kvalitetniju organizaciju prostora (stanovanja). Time što se objekat delimično ukopava istovremeno umanjuje dimenzije objekta, što se smatra pozitivnom posledicom ovakvog postupka.

4.2. Predlog principa građenja novih prostornih obrazaca

Tabla 2. Stepenovanje izgrađenih struktura na nagnutom terenu. Težište pristupa ogleda se kroz korišćenje nagiba terena za kvalitetniju organizaciju prostora (stanovanja). Time što se objekat delimično ukopava istovremeno umanjuje dimenzije objekta, što se smatra pozitivnom posledicom ovakvog postupka.

5. Zaključna razmatranja / Diskusija

Diskusija koju ova studija ima nameru da otvori odnosi se na dve ravni; prvo težište odnosi se na *lečenje* zatečenog stanja prostora crnogorskog priobalja, a druga se odnosi na preporuke za buduće korake operacionalizacije predloženih postupaka i metoda za integralno disciplinarno delovanje u prostornom i kulturalnom kontekstu prirodno stvorenog predela crnogorskog priobalja.

U praksi, uprkos elaboriranim i preciznim smernicama i uslovima za projektovanje i izgradnju koje se prvenstveno odnose na primenu stilskih elemenata arhitekture nasleđa, veliki broj novih objekata arhitekture ne uspeva da zadovolji kriterijume savremenog i kvalitetnog delovanja u kontekstu. Uzimajući u obzir da su svi elementi arhitekture nasleđa Crnogorskog primorja konstruktivne ili funkcionalne prirode, što pitanje stila postavlja u drugi plan, treba razmotriti mogućnost da se pravilnici i regulative usmere ka artikulaciji i organizaciji arhitektonskog prostora, umesto ka stilskim interpretacijama. Stoga se pitanje mora razmotriti u širem kontekstu profesionalnog delovanja.

Ova studija uviđa potencijal u korekcijama pravilnika o uslovima građenja, pri čemu bi se uslovi postavili na nivou principa i relacijski, pre nego strogo kvantitativno. Razlog tome je nedoslednost i promenljivost prostornog konteksta od situacije do situacije. Takođe, primetna je potreba da se usmerenja u vezi s interpretacijom i implementacijom u nasleđeni građeno prirodni kontekst daju na nivou unutrašnje arhitektonsko-prostorne logike, a ne stila. U tom smislu, neophodna je temeljnija edukacija i ulaganje u stručne kadrove koji ispred institucija sistema tumače uslove, a u odnosu na zaštitu urbanog i prirodnog okruženja.

Uz metode *lečenja* zatečenog i već narušenog predela od posledica neodgovornog prostornog delovanja, potrebno je ulaganje u budućnost kroz edukaciju i pravovremeno reagovanje kroz autoritet razumevanja vrednosti konteksta i znanja. Fokus ne treba tražiti u zaoštavanju uslova nauštrb savremenosti arhitektonskog delovanja, već u sveobuhvatnoj edukaciji svih aktera u procesu gradnje.

U tom smislu, studija predlaže nekoliko stavki operacionalizacije predloženih preporuka koje se uslovno mogu klasifikovati u sledeće kategorije:

1. ulaganje u edukaciju arhitekata — paralelno usmerenje na savremene metode i tehnike zaštite urbanog/ruralnog nasleđa s jedne, i savremena načela arhitektonskog projektovanja, tehnologije i estetike, sa druge strane;
2. edukacija srodnih profesija koje su uključene u procese gradnje;
3. edukacija lokalnog stanovništva i drugih aktera u prostoru u kojem svojinski raspoložu izgrađenim i neizgrađenim, radi razvijanja svesti o vrednosti-ma nasleđenog prirodno stvorenog konteksta, i s time u vezi

4. evaluacija postojećeg fonda uz analizu stepena devastacije;
5. identifikacija, revalorizacija i eventualno proširenje i osnaženje zona zaštite;
6. Razvoj lokalnih zajednica, susedstva, zarad razvijanja svesti o zajedničkom (javnom) dobru — *commons*.

Izvori i literatura

Primarni izvori

- [1] *Detaljni urbanistički plan Pržna*, Centar za planiranje urbanog razvoja, Beograd project. Mr Miša David, dipl. inž. arh, rukovodilac tima u procesu izrade *Detaljnog urbanističkog plana Pržna*, Budva, 1979.
- [2] Izgradnja u selima — izvod iz GUP-a.
- [3] Pravilnik o bližim uslovima za određivanje lokacije i građenje lokalnih objekata od opšteg interesa — objekata ruralnog razvoja.
- [4] *Revizija Generalnog urbanističkog plana Budve*, knjiga 1: Analitičko programske osnove, Nedeljko Borovnica, dipl. inž. arh. rukovodilac izrade GUP-a, rukovodilac tima za metodologiju, sintezu i redakciju. Ujedinjene Nacije- program za razvoj, Savezno Izvršno Veće SFR Jugoslavije, Izvršno veće Crne Gore, Međuopštinski centar za reviziju GUP-ova Budne i Cetinja, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, Beograd, 1984.
- [5] *Smernice i uslovi za realizaciju i rekonstrukciju prostora petrovačke rive*, Miloš Bobić, rukovodilac izrade studije, koncept i uslovi. Budva/Beograd, 1979.

Literatura

- [1] 1. Freudenreich, A. (1962). *Narod gradi na ogoljenom krasu. Zapažanja-snimci i crteži arhitekta*, Zagreb — Beograd: Savezni institut za zaštitu spomenika kulture.
- [2] 2. Janić, M. (1985). *Primena modela u praksi urbanističkog i regionalnog planiranja*, Beograd: Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet,
- [3] 3. Popović, S. (2007). *Arhitektonsko nasljeđe basena skadarskog jezera — Preporuke za očuvanje i građenje*. Podgorica: Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine: Ministarstvo za ekonomski razvoj: GTZ — Njemačka tehnička saradnja — German Technical Cooperation, Podgorica: Atel.
- [4] 4. Ravnikar, E. (1965). *Urbanistički uređaj obalnog predela Miločer* — Sveti Stefan.
- [5] 5. Mitrović, B, Mitrović, J. (2017). *Objekti arhitekture u nastajanju u savremenim okolnostima građenja na crnogorskom primorju*.

Ilustracije

- [1] Grafički prilog 1. Idejno arhitektonsko rešenje za apartmansko-turistički kompleks Krstac, Crna Gora
- [2] Grafički prilog 2. Idejni projekat za arhitektonsko-urbanističko rešenje naselja Reževići
- [3] Grafički prilog 3. Konkurs za idejno arhitektonsko rešenje gostinske vile Krastavac, Crna Gora, II nagrada
- [4] Grafički prilog 4. Konkurs za idejno programsko-arhitektonsko rešenje vinskog sela Šipčanik, Podgorica, Crna Gora, III nagrada
- [5] Grafički prilog 5: Konkurs za idejno arhitektonsko-urbanističko rešenje hotel Stari grad Ulcinj, Crna Gora, III nagrada

Branislav MITROVIĆ, Pavle STAMENOVIĆ

TYOLOGICAL GENESYS OF INHERITED SPATIAL PATTERNS IN
CONTEMPORARY CONDITIONS OF BUILDING IN MONTENEGRO

Summary

This study focuses on the polemical outline of spatial and architectural inconsistencies of the recent architectural production in the context of Montenegrin coast. Therefore, this study investigates the possibilities for new typological framework, which would incorporate evolutive capacity of inherited, historically affirmed spatial syntaxes as an apparatus for addressing the elusive conditions of contemporary society in the context of economical and professional transition.

The logic of traditional Mediterranean craftsmanship is operationalized through the contemporary disciplinary practical method and design process as a potential for defining a new integral role of architecture in preserving valuable architectural and urban heritage.

This study also opens a debate of how to intervene in the context of inherited, natural and built ambients; what are the possible correctives and trajectories of future development? What are the models of professional conduct and conditions for protection that enable adequate economical growth, without jeopardizing the tradition and character of inherited landscape?

Key words: architectural heritage, typological evolution, models of architectural design